

Kielce, dn. 27.10.2023 r.

dr hab. Ewa Boksa, prof. UJK
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
Instytut Literaturoznawstwa i Językoznawstwa

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Ewy Dzięcioł „Sprawność narracyjna w tekstach niesłyszących studentów Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach”
przygotowanej pod kierunkiem dr hab. Aliny Maciejewskiej, prof. UPH**

Głównym celem pracy (ss. 360) jest charakterystyka cech strukturalnych i językowych w dwóch rodzajach tekstów: opowiadaniu i opisie tworzonych przez osoby niesłyszące. Autorka postanowiła wyłonić związki między badanymi zakresami sprawności językowych we wspomnianych tekstach narracyjnych, tym samym określić charakterystyczne i indywidualne cechy w sposobach tworzenia wypowiedzi narracyjnych konstruowanych przez dorosłe osoby z niedosłuchem.

I. Wartość merytoryczna rozprawy

Przedstawiona do recenzji praca dotyczy więc tematu, który w badaniach lingwistycznych nie jest nowy, bowiem odnosi się do kompetencji językowej i komunikacyjnej osób z niedosłuchem. Doktorantka słusznie zauważyła, że dotychczasowe wyniki badań nie wyczerpują zakresu tematycznego związanego ze sprawnością narracyjną dorosłych osób z wadą słuchu, zwłaszcza różnicy w charakterystyce redagowania dwóch zasadniczych form wypowiedzi – opowiadania i opisu. Autorka dysertacji usadowiła zatem swój warsztat badawczy w metodologii socjolingwistycznej.

Ten zamysł metodologiczny ujawnił się w przejrzystym, logicznym układzie pracy. W pierwszym rozdziale Doktorantka przedstawiła: terminologię dotyczącą określeń osób z uszkodzonym słuchem; klasyfikację zaburzeń słuchu i uzasadnienie terminu „osoby

nie słyszające” używanego w stosunku do studentów z grupy badawczej; dokonała charakterystyki trudności w nabywaniu kompetencji językowej i komunikacyjnej przez dzieci z wadami słuchu w zależności od czasu i stopnia jego uszkodzenia; przedstawiła rejestr trudności w zakresie sprawności językowych i komunikacyjnych dorosłych osób niesłyszących w tekstach mówionych i pisanych. W drugim rozdziale zwróciła uwagę na rolę języka i jego wpływ na opanowanie przez człowieka kompetencji językowej, komunikacyjnej i kulturowej. Dokonała także charakterystyki kształtowania się sprawności narracyjnej w rozwoju mowy oraz w różnych zaburzeniach mowy, między innymi w: schizofazji, afazji, otępieniu alzheimerowskim, chorobie alkoholowej, jąkaniu, bilingwizmie i płodowym zespole alkoholowym (FAS). W rozdziale trzecim Pani mgr Ewa Dziecioł przedstawiła metodologię badań własnych, omówiła problem badawczy, cele i hipotezy badawcze, charakterystykę grupy badawczej, organizację badań i narzędzia badawcze. W rozdziale czwartym dokonała analizy materiału badawczego, w którym uwzględniła: strukturę opowiadania i opisu, sprawność leksykalną i składniową. Materiał badawczy stanowiły teksty narracyjne – opowiadanie napisane na podstawie historyjki obrazkowej i opis obrazka sytuacyjnego zredagowany w dwóch wersjach. Wnioski sformułowane po analizie materiału zamieściła w Podsumowaniu. Dopełnieniem treści jest Aneks, w którym zamieszczono wzór ankiety osobowej wykorzystanej do zgromadzenia informacji o osobach badanych, wykorzystane ilustracje i wybrane teksty studentów niesłyszących. Formalnym zamknięciem pracy jest obszerna bibliografia (183 pozycje), spis tabel (74 pozycje) i wykresów (66 pozycje).

Autorka prezentuje wnikliwe podejście do diagnozy kompetencji narracyjnych dorosłych osób niesłyszących, zgodnie z opracowaną metodologią badawczą profesora Stanisława Grabiasa, który za szczególnie przydatne w rozpoznaniu możliwości poznawczych człowieka i oceny jego umiejętności językowych uznał charakterystykę sprawności leksykalnej (zasób słownictwa), składniowej (rodzaj budowanych zdań) oraz narracyjnej (tworzenie wypowiedzi według przyjętych zasad strukturalnych i proceduralnych właściwych dla danej formy narracyjnej - opowiadania czy opisu). Na tych podstawach Doktorantka wskazała, dlaczego dysfunkcja narządu słuchu determinuje nie tylko nabywanie systemu fonologicznego, ale wpływa także na inne, bardziej złożone podsystemy języka. Przyczynkiem do zajęcia się tym tematem według E. Dziecioł jest brak badań dotyczących współwystępowania zaburzeń słuchu u osób dorosłych z umiejętnością tworzenia opowiadania i opisu jako dwóch form narracji. Propozycja uwzględnienia w diagnozie logopedycznej sprawności językowych osób niesłyszących/ niedosłyszących nie jest zupełną nowością, ponieważ została opisana między

innymi w badaniach J. Cieszyńskiej (2000), D. Emiluty-Rozy (1994), R. Kołodziejczyk (2010, 2015), M. Korendo (2009), K. Krakowiak (2012), A. Uziębło (2007), A. Kocyły-Lukasiewicz (2017), G. Guni (2006), Z.M. Kurkowskiego (1996, 2013). Jak już wspomniałam, przedstawione przez Doktorantkę wyniki badań dotyczące realizacji wypowiedzi studentów z uszkodzeniami słuchu nie wyczerpują zakresu tematycznego związanego ze sprawnością narracyjną dorosłych osób z wadą słuchu, choćby z powodu zbyt małej liczby przebadanych osób, to na uwagę zasługuje włączenie do diagnozy logopedycznej obu form narracyjnych: opowiadania i opisu. Zgodzę się z faktem, że osoby z wadą słuchu powinny uczyć się języka polskiego zarówno w postaci pisanej, jak i mówionej, wykorzystując różnorodne formy wypowiedzi. Autorka pracy słusznie stwierdza, że opowiadanie różni się od opisu, co w efekcie przyczynia się do odmiennych wzorców akwizycji lingwistycznej na płaszczyźnie umysłu oraz realizacyjnych w sytuacjach społecznych wymagających konkretnego zastosowania opowiadania lub opisu. Tak więc zbadanie umiejętności językowych osób z niedosłuchem w konstruowaniu opowiadania i oddzielnie opisu stanowi nową jakość w badaniach lingwistycznych. Uzyskane wyniki mogą być przyczynkiem do programowania nie tylko terapii w zakresie języka, ale i procesu dydaktycznego.

Zastosowana przez Ewę Dzieciół terminologia również nie budzi zastrzeżeń. Obecnie w surdopedagogice wykorzystywane są terminy, które wskazują tylko na rodzaj niepełnosprawności: człowiek niesłyszący, człowiek (osoba) z uszkodzeniem słuchu, osoba z uszkodzeniem narządu słuchu/ z wadą słuchu / z niedosłuchem / z dysfunkcją słuchu (słuchową) / z niepełnosprawnością słuchu (słuchową). W pracy Pani Ewa Dzieciół posłużyła się terminem osoby niesłyszące z pełną świadomością, że jest to termin bardzo ogólny, wymagający doprecyzowania. W charakterystyce osób z grupy badawczej wykorzystała dane z klasyfikacji audiologicznych i przytoczoną Logopedyczną Typologię Uszkodzeń Słuchu autorstwa K. Krakowiak (2012). Dobrze opracowana została również tabela, w której porównano kształtowanie się języka dzieci słyszących i niesłyszących oraz przegląd trudności językowych dzieci z zaburzeniami słuchu (s. 20-23). Dodatknią jakość dysertacji stanowi wnikliwie opracowany rozdział dotyczący narracji. Z perspektywy diagnozy logopedycznej wypowiedzi narracyjne są wynikiem procesów kognitywnych, podczas których następuje uporządkowanie wiedzy na temat świata zewnętrznego w taki sposób, by zostały wytworzone pewne schematy postępowania w nim. Dobrze więc został opisany obszar narracji z perspektywy lingwistycznej. Do kwestii neuropsychologicznych odniosę się w dalszej części recenzji.

W rozprawie ważne są odpowiedzi na problemy i hipotezy badawcze dotyczące sposobu tworzenia opowiadania i opisu w formie pisanej przez studentów niesłyszących Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. W odniesieniu do wyników badań kompetencji językowej osób z dysfunkcją słuchu E. Dziecioł przyjęła 6 hipotez: (1) osoby z niepełnosprawnością słuchową mają określone ograniczenia w odbiorze i percepcji dźwięków – charakterystyka audiologiczna; (2) na kształtowanie ich umiejętności językowych wpływają także inne czynniki: czas i sposób aparatowania, używanie innych kodów – sposób komunikowania się, ścieżka edukacyjna; (3) odtworzenie struktury opowiadania jest łatwiejsze niż opisu, bo opis wymaga kształcenia tej umiejętności (w rozwoju dziecka pojawia się znacznie później); (4) narracja uwarunkowana jest rozwojem kompetencji językowej i komunikacyjnej, dlatego pojawiają się trudności strukturalne i językowe; (5) zakres ograniczeń językowych wpływa na sposób przedstawiania związków czasowych, umiejscowienia zdarzeń w przestrzeni i związków przyczynowo-skutkowych, charakterystyki postaci; (6) poziom sprawności językowych (leksyka, składnia) wyznacza realizację procedur narracji (odpowiednia struktura wypowiedzi) niezależnie od głębokości niedosłuchu autora.

Pozytywnym aspektem badań jest wykorzystanie różnorodnych narzędzi badawczych: dokumentacji prawnej i medycznej – orzeczeń potwierdzających stopień niepełnosprawności oraz wyników badań audiologicznych; dane z ankiety osobowej pozwoliły na uzyskanie szczegółowych informacji o badanej osobie: (data urodzenia, czas/moment uszkodzenia narządu słuchu, czas i sposób aparatowania, kierunek studiów, przebieg etapów kształcenia; preferowane sposoby komunikacji z określoną grupą społeczną). Informacje zawarte w dokumentacji zostały uzupełnione o subiektywną ocenę umiejętności komunikacyjnych badanych; jak również poziom rozumienia mowy dźwiękowej; a przede wszystkim wzbogacone o analizę danych z obserwacji prowadzonych przez Doktorantkę na lektoracie języka polskiego dla osób z niepełnosprawnością słuchu oraz z logopedycznych sesji terapeutycznych (zajęcia kursowe dla tej grupy osób na 1. i 2. roku studiów) z zastosowaniem „Karty Oceny Zachowań Komunikacyjnych” K. Krakowiak (2012); pięcioelementowej historyjki obrazkowej pt.: Przygoda w drodze do szkoły z serii: „Co się stanie? Historyjki obrazkowe” wydawnictwa Schubi. Biorąc pod uwagę fakt, że obserwacji logopedycznej poddawane były osoby dorosłe, treść historyjki obrazkowej powinna być bardziej dostosowana do wieku badanych i zaczerpnięta z innego źródła niż strona chomikuj.pl.

W badaniu wzięło udział tylko piętnaścioro niesłyszących studentów Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach uczęszczających na Lektorat języka polskiego dla

osób z uszkodzonym słuchem – sześć kobiet i dziewięciu mężczyzn. Zostali zakwalifikowani do badań na podstawie aktualnego orzeczenia o stopniu niepełnosprawności. W wyniku eksperymentu uzyskano 15 tekstów pisemnych, które były opowiadaniem na podstawie historyjki obrazkowej, 15 tekstów będących opisami obrazka sytuacyjnego (wersja 1.) i 14 opisów (wersja 2). Łączna długość tekstów w opowiadaniu wyniosła 1419 jednostek leksykalnych, w pierwszej wersji opisu - 814, a w drugiej - 1149. W pozyskanych pracach zarejestrowano w sumie 111 zdań w opowiadaniach, 61 w opisie (wersja I) i 83 w drugiej jego wersji. Większość tekstów przetranskrybowano z powodu niskiego poziomu graficznego pisma, trudnego do zinterpretowania zapisu licznych błędnych form wyrazów. Z tego powodu wykorzystano w roli sędziego niezależnego dr Aldonę Kocylę-Łukasiewicz. Tak więc zostały przedstawione kryteria włączenia dorosłych osób niesłyszących do badań. Na uznanie zasługuje też powołanie sędziego niezależnego.

Główny problem badawczym stanowiło określenie sposobu tworzenia tekstów narracyjnych – opowiadania na podstawie 5-elementowej historyjki obrazkowej i opisu obrazka sytuacyjnego w dwóch wersjach: w 1. wersji teksty powstawały samodzielnie, bez wskazówek, a w 2. wersji wypowiedzi pisane były po wcześniejszym ukierunkowaniu dotyczącym zasad tworzenia tekstu (pytania pomocnicze). Założone cele zostały zrealizowane, a w odniesieniu do wyników przeprowadzonych badań przyjęte hipotezy badawcze uzyskały potwierdzenie.

Wnioski z analizy tekstów narracyjnych badanych studentów nie budzą wątpliwości i są raczej możliwe do przewidzenia już na podstawie cytowanej przez Autorkę literatury, czyli:

- a. sprawność narracyjna badanych studentów niesłyszących nie została przez nich wystarczająco opanowana, badane osoby mają niewystarczającą wiedzę na temat struktury form narracyjnych
- b. w opowiadaniu studenci najczęściej pomijali inicjację oraz kodę, mieli trudność z przedstawianiem sytuacji odniesieniowych w sposób kompletny (zwłaszcza tych, które były wielowątkowe), i ustaleniem następstwa czasowego zdarzeń za pomocą odpowiednich środków leksykalnych
- c. w opisie – badani dostrzegali przedmioty, postacie oraz czynności z nimi związane, ale bez zlokalizowania ich w przestrzeni za pomocą użycia odpowiednich środków językowych (zwłaszcza nie potrafili określić strony)
- d. analiza jednostek leksykalnych wykazała, że osoby badane wykorzystywały najczęściej podstawowe części mowy odnoszące się do słownictwa konkretnego. Zarejestrowany duży odsetek błędów leksykalnych świadczy o problemach w zakresie znajomości

i respektowania zasad gramatycznych (a szczególnie fleksyjnych); analiza wypowiedzi składniowych pokazała, że badani studenci budowali zdania złożone (nawet wielokrotnie złożone), ale zawierały one liczne błędy syntaktyczne prowadzące do zaburzeń komunikatywności tekstów.

Istotne dla rozwijania kompetencji językowej i komunikacyjnej dorosłych osób niesłyszących, są moim zdaniem następujące wnioski:

- a. wpływ na kształtowanie się umiejętności językowych badanych studentów ma metoda podstawowej formy komunikacji i rodzaj placówki, w której odbywała się edukacja. Osoby badane, które posługiwały się wyłącznie lub często mową foniczną w codziennych sytuacjach oraz kształciły się w placówkach masowych osiągały lepsze wyniki w próbach badawczych niż pozostali studenci, dla których podstawowym środkiem komunikacji był wyłącznie język migowy lub rzadko też mowa foniczna
- b. systematyczność i różnorodność zadań oraz udział w różnych sytuacjach komunikacyjnych torują drogę do nabywania i doskonalenia sprawności językowych i komunikacyjnych. Teksty narracyjne pierwszej grupy osób badanych zawierały więcej elementów strukturalnych, prezentowały bogatszy zasób słownictwa oraz zbudowane były z różnych rodzajów zdań. Natomiast w pracach studentów z drugiej grupy rejestrowano wiele niepoprawnych wypowiedzi pod względem gramatycznym i leksykalnym, co wpływało na spójność i komunikatywność tych tekstów, utrudniało ich interpretację.

Powyższe wnioski świadczą o tym, że trudności strukturalne w tekstach narracyjnych wynikają z problemów językowych studentów niesłyszących. Najtrudniejszą umiejętnością dla osób badanych w opowiadaniu jest ujmowanie zdarzeń w czasie i przedstawianie przyczyn oraz skutków działań bohaterów, a w opisie zaprezentowanie zdarzeń w określonych planach przestrzennych z użyciem środków językowych to wyrażających. Stopień niedosłuchu nie jest równoznaczny z niewykształceniem umiejętności językowych, a sprawności językowe mają ścisły związek z rozwojem i nabyciem sprawności narracyjnej.

II. Poprawność redakcyjna i językowa rozprawy

Stosunkowo dobrą stroną pracy jest jej warstwa językowa. Drobne usterki stylistyczne i językowe nie wpływają na merytoryczny aspekt wywodu. Dotyczą głównie zastosowania szyku przestawnego (str. 29), powtórzeń (str. 29, 32, 63); hiperboli (str. 32), potocznego słownictwa (str. 55). Dodatkowo w pracy pojawiają się błędy literowe str.36, 49, 73.

III. Dyskusja

Metodologia badań zastosowana przez Panią mgr Ewę Dzięcioł nie budzi więc zastrzeżeń, choć w pojawiają się tam elementy, które wymagają dyskusji.

1. Celem metodologii badań jest opracowanie coraz to lepszych sposobów badania różnych zjawisk, i udoskonalanie bieżących. Badania Doktorantki spełniają to kryterium. Kluczem do pomiaru interesującego E. Dzięcioł zjawiska badawczego jest dobór odpowiedniej metody badawczej i zastosowana metoda jakościowa oparta na analizie językoznawczej. Na wybór metody przyjętej w recenzowanej pracy wpłynęła zapewne nieliczna grupa badawcza (15 osób), tym samym uniemożliwiając badania statystyczne. Co zatem przyczyniło się do wyboru tak nielicznej grupy?
2. Na uwagę zasługuje podrozdział dotyczący sprawności narracyjnej w zaburzeniach mowy takich jak: schizofazja, afazja, choroba Alzheimera, zaburzenia mowy w chorobie alkoholowej, jąkanii, FASS (s. 49-53). Skoro jednak Autorka pracy podkreśla fakt, że deficyty przetwarzania fonologicznego zakłócają dekodowanie słów, co z kolei powstrzymuje dostęp do procesów językowych wyższego rzędu, a więc odkrywania znaczenia wyrazów z tekstu lub budowania własnej narracji, to brakuje mi naukowego odniesienia do zaburzeń kompetencji językowej w dysleksji rozwojowej. Autorka stwierdza, że wypowiedzi osób niesłyszących cechuje: opuszczanie istotnych składników w zdaniach, niepoprawne używanie zaimka zwrotnego, trudności w dostosowaniu formy czasownika do wyrażanej intencji, nieprawidłowości w zastosowaniu rzadziej wykorzystywanych form fleksyjnych i konstrukcji słowotwórczych, nieporadności w użyciu związków frazeologicznych, ograniczenia leksykalne . W związku z powyższym zasadna byłaby krótka charakterystyka narracji osób dyslektycznych i wskazanie, jakie podobieństwa, a jakie różnice w sposobie prowadzenia narracji można zauważyć u osób niesłyszących, a jakie u osób dyslektycznych, skoro trudności strukturalne w tekstach narracyjnych studentów niesłyszących, podobnie jak u osób dyslektycznych, wynikają z problemów językowych.

3. Doktorantka podjęła także próbę usadowienia umiejętności narracyjnych na tle płaszczyzny neuropsychologicznej, powołując się na badania M Gazzanigi (2013). Odniesienie do modułowej koncepcji mózgu opisywanej przez Gazzanigę budzi moje wątpliwości, tym bardziej, że przytaczana pozycja ma charakter popularnonaukowy. Proponowałabym raczej uwzględnienie prac M. H. Johnsona oraz M. De Haan (2018), A. Borkowskiej, Ł. Domańskiej (2008), M. Pąchalskiej, J. Kropotova, B.L.J. Kaczmarka (2014), J. Swellera J. (2003), a przede wszystkim Neurosieciovą Teorię Narracji opracowaną przez T. Woźniaka (Woźniak, 2005, s. 115–118).

Podsumowując, wyniki analiz językoznawczych przeprowadzonych przez mgr E. Dzieciół mogą się przyczynić do: lepszego poznania ontogenezy rozwoju systemu językowego dzieci niesłyszących, uzupełnienia standardów w diagnostyce i terapii dorosłych osób niesłyszących, poszerzyć wiedzę na temat narracji jako zjawiska językowego. Warto tu też od razu wspomnieć, że dokonywane analizy wspiera bogata literatura, co dobrze świadczy o orientacji Autorki w zakresie prowadzonych badań.

IV. Konkluzja

Przedłożona do recenzji praca jest interesująca pod względem poznawczym, spójna metodologicznie i ma dużą wartość naukową. Rozprawa doktorska Pani mgr Ewy Dzieciół spełnia wymogi określone w Ustawie z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. 2023 poz. 212 z późn. zm). Wnioskuje o dopuszczenie Autorki dysertacji do dalszych etapów postępowania o nadanie stopnia doktora.

Ewa Bokra

Kielce, dn. 28. 10. 2023 r.

